

Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου

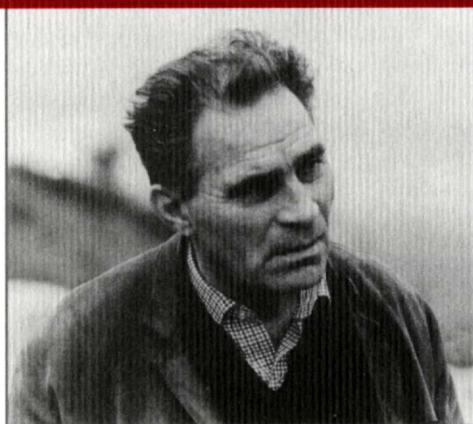
Αναζητώντας τα όρια μιας πνευματικής
ιδιοποίησης. Θύμα ή θύτης
ο Κωνσταντίνος Δαπόντες;

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΟ

ΜΝΗΜΗ ΑΛΚΗ ΑΓΓΕΛΟΥ

ΤΑ ΑΦΘΟΝΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

UNIVERSITY STUDIO PRESS

ΔΕΣΣΑ ΛΟΝΔΙΝΟ 2004

Αναζητώντας τα όρια μιας πνευματικής
ιδιοποίησης. Θύμα ή θύτης
ο Κωνσταντίνος Δαπόντες;

I

Ο Άλκης Αγγέλου μάς έδωσε, πριν από λίγα χρόνια, μιαν επανέκδοση του έργου του Κωνσταντίνου-Καισάριου Δαπόντε «Κήπος Χαρίτων».¹ Εκεί με ένα συγγραφικό τέχνασμα που εμπνεύστηκε, έναν «νεκρικό διάλογο», συνομιλήσε με τον συγγραφέα του έργου σκιαγραφώντας με τον τρόπο αυτό ένα ζωντανό πορτραίτο του Δαπόντε. Στη συνομιλία τους ο Αγγέλου εξομολογείται κάποια στιγμή στον Δαπόντε: «...είσαι ο λόγιος που με έχει προβληματίσει περισσότερο από κάθε άλλον, ...που σημαίνει δυσκολεύομαι να τον τοποθετήσω στην εποχή του και ακριβέστερα να τον συσχετίσω με τους συνανθρώπους του και με τις ιδέες τους». Και καταλήγει, σχολιάζοντας το γεγονός ότι ο Διαφωτισμός δεν φαίνεται να άγγιξε τον Δαπόντε, μολονότι διόλογικά ήταν τέκνο του 18^{ου} αιώνα: «Είσαι ένας λόγιος με πάμπολλα ανοίγματα — εννιώ... μπάζεις από παντού, επί το χυδαιότερον».²

Με αυτόν τον ιδιόρρυθμο λόγο, που δεν εντάσσεται εύκολα σε καθιερωμένα πλαίσια, θα ασχοληθώ σε αυτήν την επιστημονική συνάντηση που οργάνωθηκε για να τιμηθεί η μνήμη του Άλκη Αγγέλου. Δεν θα καλέσω και εγώ τον Δαπόντε σε έναν ακόμα «νεκρικό διάλογο» αλλά θα διερευνήσω αν διέπραξε το αδίκημα της πνευματικής ιδιοποίησης. Στην πραγματικότητα, θα επιχειρήσω να αναθεωρήσω μιαν υπόθεση για την οποία εγώ η ίδια είχα εισηγηθεί σε παλαιότερη μελέτη μου την απαλλαγή του Δαπόντε. Νεότερες όμως έρευνες έφεραν στο φως νέα στοιχεία που μου επιβάλλουν να επανέλθω στο θέμα και

1. Είναι γνωστό πως ο Κωνσταντίνος Δαπόντες μετονομάστηκε Καισάριος, όταν αποσύρθηκε από τα εγκόσμια και έγινε μοναχός (πρβ. τη μελέτη μου «Πώς ο Κωνσταντίνος Δαπόντες έγινε Καισάριος. Το τέλος του εγκόσμιου δίου του», περ. *Αρχείο Πελαρηθιακών Μελετών*, 1, 1997, 111-122). Εδώ τον ονομάζω Κωνσταντίνο, αφού όσα μνημονεύονται έχουν συμβεί πριν από το 1753 οπότε έγινε μοναχός.

2. *Καισάριος Δαπόντες, Κήπος Χαρίτων*, εκδ. Άλκη Αγγέλου, Αθήνα 1997, σ. 18-19 και 22.

να ζητήσω την αναηλιάφηση της υπόθεσης, καθώς θεωρώ πλέον πολύ πιθανόν ο Δαπόντες να είναι ο βασικός ύποπτος αυτού του αδικήματος.

Αρκετά όμως τα γενικά και νεφελώδη, ας περάσουμε στα συγκεκριμένα, αρχίζοντας επαγωγικά απο τα γνωστά.

II

Ένα έργο άδηλου συγγραφέα, που έφερε τη σχοινοτενή επιγραφή «Ιστορία των συμβάντων επί της βασιλείας του σουλτάν Μεχμέτη, επιτροπεύοντος του Κιπρουλή γέροντος Μεχμέτ πασά, μέχρι της βασιλείας του σουλτάν Αχμέτη, υιού του αυτού σουλτάν Μεχμέτη, επιτροπεύοντος τηνικαύτα του Δαμάτ Χασάν πασά», αποδόθηκε το 1868 στον Κωνσταντίνο Δαπόντε³ λίγα χρόνια αργότερα το έργο δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «Χρονογράφος». Η απόδοση του έργου στον Κωνσταντίνο Δαπόντε και μαζί η νέα ονοματοθεσία του οφείλονται στον Κωνσταντίνο Σάθα: στο διβλίο του *Νεοελληνική Φιλολογία*³ το προσγράφει στον Δαπόντε και λίγο αργότερα, δημοσιεύοντάς το στη *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τού έδωσε το νέο μονολεκτικό τίτλο.⁴

Έχω ήδη ανιχνεύσει τους δρόμους που ακολούθησε η σκέψη του Κωνσταντίνου Σάθα για να προσγράψει το έργο στον Δαπόντε. Συνοψίζω. Το ένα και μόνο χειρόγραφο που χρησιμοποίησε ο Σάθας για τη δημοσίευση ήταν γραμμένο με το χέρι του Δαπόντε. Περιείχε δύο έργα: το δεύτερο ήταν το γνωστό έργο του Δαπόντε «Δακικαί Εφημερίδες», το άλλο η «Ιστορία των συμβάντων». Καθώς όμως στο πρώτο έργο δεν σωζόταν το όνομα του συγγραφέα του, το δεύτερο ήταν έργο του Δαπόντε και καθώς το χειρόγραφο ήταν γραμμένο ολόκληρο με το χέρι του, ο Σάθας θεώρησε πως συγγραφέας και του πρώτου έργου ήταν ο Δαπόντες.⁵

Η άποψη του Σάθα δρήκε, λίγα χρόνια αργότερα, θερμό υποστηρικτή τον εκδότη του δεύτερου έργου που περιείχε το χειρόγραφο: ο Émile Legrand δημοσιεύοντας το 1880 τις «Δακικές Εφημερίδες» ανακαλύπτει ακόμα και υφολογικές συγγένειες με το κείμενο της «Ιστορία των συμβάντων» που δημοσίευσε ο Σάθας και διατυπώνει το συμπέρασμά του με τα ακόλουθα λόγια: «il nous semble impossible de ne pas la [l' Histoire] lui attribuer; c' est, du reste, ce qu' il a fait sans aucune hésitation M. Constantin Sathas».⁶

3. Κων. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων*, Αθήνα 1868, σ. 505.

4. Το έργο δημοσιεύτηκε στις σ. 1-70 του τρίτου τόμου της *Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης*, που εκδόθηκε στη Βενετία το 1872.

5. Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης: ένας ιστοριογράφος του 18^{ου} αιώνα σε αφάνεια», περ. *Ο Ερασιστής*, 20 (1995) 33.

6. Émile Legrand, *Δακικαί Εφημερίδες, Éphimérides Daces*, I, Παρίσι 1880 (φωτομηχανική ανατύπωση Βρυξέλλες 1965). Τα επιχειρήματα και το χωρίο στις σ. VIII-IX.

Δεδομένου ότι τα στοιχεία στα οποία στηρίχθηκε ο συλλογισμός του Σάθα και του Legrand δρίσκονταν σε μια λογική σειρά, η απόδοση του έργου στον ούτως ή άλλως πολυγράφο Δαπόντε θεωρήθηκε από τον ευρύτερο κύκλο των νεοελληνιστών φυσική και έκτοτε τίποτε δεν ανέτρεψε την ευλογοφανή αυτή άποψη.⁷ Ως τη στιγμή που ένα παρασελίδιο σημείωμα σε ένα άλλο χειρόγραφο, που δρίσκεται σήμερα στα Ιωάννινα (olim Κουρίλα 5), κινητοποίησε διαφορετικούς συλλογισμούς που μου επέτρεψαν να αποκαλύψω ότι ο πραγματικός συγγραφέας της «Ιστορίας των συμβάντων» δεν είναι ο Κωνσταντίνος Δαπόντες αλλά ο Δημήτριος Ραμαδάνης.⁸ Και είχα την ικανοποίηση ο Άλκης Αγγέλου να είναι από τους πρώτους που δέχτηκαν την άποψή μου.⁹

Στη μελέτη μου εκείνη είχα αποδώσει την ευθύνη της «πνευματικής παραποίησης» στον Κωνσταντίνο Σάθα και είχα απαλλάξει, λίγο πολύ, τον Δαπόντε από αυτή την ευθύνη· κύριο επιχείρημα υπέρ της απαλλαγής θεώρησα το γεγονός ότι πουθενά στα γραπτά του ο Δαπόντες δεν είχε αναφέρει ότι ανάμεσα στα έργα του περιλαμβανόταν και κάποιο με τον τίτλο «Ιστορία των συμβάντων» ή «Χρονογράφος». Το ζήτημα θεώρησα πως είχε κλείσει. Όμως ο Δαπόντες δεν σε αφήνει εύκολα να τον ξεχάσεις. Ξανάπιασα τα χαρτιά μου, συνέκρινα τα δύο κείμενα που παραδίδουν την «Ιστορία των συμβάντων» και σήμερα, ύστερα από μια συστηματική αντιβολή του κειμένου που σώζεται στο χειρόγραφο των Ιωαννίνων και του κειμένου που δημοσίευσε ο Σάθας, είμαι λιγότερο απαλλακτική για τον Δαπόντε.

III

Πριν όμως εκθέσω τί αποκόμισα από αυτή την αντιβολή, θα ξεκινήσω επισημαίνοντας τα φιλολογικά προβλήματα που ανακύπτουν αλλά και τα στοιχεία εκείνα που τελικά μας επιτρέπουν, πιστεύω, να τα ξεπεράσουμε.

7. Στον Δαπόντε αποδίδουν το έργο και οι νεότεροι μελετητές: για παράδειγμα ο Δημήτριος Πασχάλης, *Καισάριος Δαπόντες*, Αθήνα 1935, σ. 20 σημειώνει ότι «εκ των ανεκδότων του εξέδωκεν ο Σάθας την "Ιστορίαν των συμβάντων επί του σουλτάν Μεχμέτη"». Στον ίδιον αποδίδει το έργο και ο Ε. Σουλτογιάννης, «Ο Δαπόντες, η αντίληψίς του περί ιστορίας και ο πρόλογός του εις το "Φανάρι γυναικών"», περ. *Παρηλασία*, 12 (1970) 253-261 (η ίδια μελέτη δημοσιεύτηκε και στη σειρά *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, αρ. 65, Αθήνα 1970, σ. 3-11). Το ίδιο αποδέχεται και ο Nestor Camariano, «Constantin Dapontès et les principautés roumaines», περ. *Revue des Études Sud-est Européennes*, 7 (1970) 481-494.

8. Τον αφανή συγγραφέα αποκατέστησα με μια ανακοίνωση στο συνέδριο που οργάνωσε ο Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, για να τιμήσει τη μνήμη του Λεάνδρου Βρανούση το 1995, και η σχετική μελέτη δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά στο περιοδικό του Ομίλου *Ο Ερασιστής*, Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης», ό.π., όπου παρατίθενται περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το χειρόγραφο (σ. 21-23).

9. Την εξέφρασε στο διδύλο του *Καισάριος Δαπόντες, Κήπος Χαρίτων*, ό.π., σ. 14.

Το χειρόγραφο από το οποίο δημοσίευσε το κείμενο ο Σάθας, χειρόγραφο που ανήκε στον Γεώργιο Μαυροκορδάτο,¹⁰ σήμερα λανθάνει. Κατά συνέπεια δεν έχουμε την δυνατότητα να ανατρέξουμε και εμείς στη χειρόγραφη πηγή που χρησιμοποίησε ο εκδότης και να ελέγξουμε τις αναγνώσεις του. Και από την άλλη, το χειρόγραφο που πρόσφατα εντοπίσαμε στα Ιωάννινα πως σώζει το ίδιο έργο είναι και αυτό αντίγραφο. Με άλλα λόγια, και στις δύο περιπτώσεις έχει παρεμβληθεί κάποιος πρόσωπο ανάμεσα στον συγγραφέα και στο κείμενο που έχει φθάσει στον μελετητή. Ωστόσο το μειονέκτημα αυτό αίρεται από τα ακόλουθα δύο στοιχεία.

Στην περίπτωση του χειρογράφου των Ιωαννίνων, γραφέας του είναι ο Νικόλαος Καρατζάς. Πεπαιδευμένος λόγιος του 18^{ου} αιώνα, γνωρίζουμε ότι αντέγραφε έργα και συγκροτούσε κώδικες για την προσωπική του βιβλιοθήκη. Οι κώδικες αυτοί αποκαλύπτουν έναν άνθρωπο με οξύτατη φιλολογική συνείδηση, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι οποιαδήποτε προσθήκη δική του ή παρεμβολή ή διόρθωση την έκανε στα περιθώρια του χειρογράφου και μάλιστα τη συνόδευε με διευκρινιστικό σημείωμα για την πηγή από την οποία την αντέγραψε. Επομένως δεν έχουμε λόγους να αμφιβάλλουμε πως και εδώ θα αντέγραψε με την ίδια ευσυνειδησία και χωρίς προσωπικές παρεμβάσεις το κείμενο που παρέδιδε το χειρόγραφο που είχε μπροστά του.¹¹

10. Στον Πρόλογο που έγραψε ο Σάθας στον τρίτο τόμο της *Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης* του παρέθεσε τα σχετικά με την πηγή που χρησιμοποίησε για τη δημοσίευση του έργου: «ο... Χρονογράφος αντεγράφη εκ χειρογράφου αποτεθησαυρισμένου... εν τη βιβλιοθήκη του κυρίου Γ.Α. Μαυροκορδάτου» (σ. ξξ'). Στην αλληλογραφία του Γεώργιου Μαυροκορδάτου με τον αδελφό του Νικόλαο, που ένα μέρος της σώζεται στο Μουσείο Μπενάκη και το άλλο στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, περιέχονται χρήσιμα στοιχεία για τις προσπάθειες του Γεώργιου Μαυροκορδάτου να αποκτήσει χειρόγραφα που έσωζαν έργα ή αναφέρονταν σε πράξεις των προγόνων του. Για παράδειγμα σε επιστολή από τη Βιέννη προς τον αδελφό του Νικόλαο με ημερομηνία 22 Μαρτίου 1866 πληροφορούμαστε ότι δεν είχε ακόμα το χειρόγραφο που περιείχε τις «Δακτικές Εφημερίδες». «Είμαι πολύ περίεργος να μάθω», γράφει στον αδελφό του, «το περιεχόμενον των Δακτικών εφημερίδων. Αφορώσιν, αν εκ της χρονολογίας κρίνω, την τρίτην ηγεμονίαν του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου εν Βλαχία ή την του Γρηγορίου Γ΄ εν Μολδαβία». Τελικά ο Γεώργιος Μαυροκορδάτος απέκτησε ένα χειρόγραφο που παρέδιδε και τις «Δακτικές Εφημερίδες» και την «Ιστορία των συμβάντων», το οποίο χρησιδάνεισε στον Σάθα και στον Émile Legrand. Για τον τελευταίο έχουμε ρητή αναφορά του Γεώργιου Μαυροκορδάτου σε επιστολή προς τον αδελφό του. Πρόσφατα δημοσιεύτηκε η πρώτη επιστολή και μια περίληψη της δεύτερης από την Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδά, *Γεώργιος Αλεξ. Μαυροκορδάτος (1839–1902). Ο σχολιαστής, ο ιστοριοδίφης, ο συλλέκτης. Μελέτη της αλληλογραφίας του*, Αθήνα 1996, σ. 117–121 (το χωρίο στη σ. 119–120) και σ. 329.

11. Περισσότερα για τον Νικόλαο Καρατζά όπως και την προηγούμενη γι' αυτόν διδωλογραφία, βλ. στο Μάχη Παϊζη-Αποστολοπούλου, «Η βιβλιοθήκη του Νικολάου Καρατζά και οι περιπέτειες του χειρογράφου Paris. Suppl. Gr. 1375», *περ. Ελληνικά*, 49 (1999) 61–72.

Όσον αφορά την εγκυρότητα της έκδοσης Σάθα, θυμίζω ότι ο εκδότης πίστευε ότι δημοσιεύει το κείμενο από το αυτόγραφο χειρόγραφο του συγγραφέα —του Δαπόντε κατά την άποψή του—, φυσικό λοιπόν ήταν να δημοσιεύσει το κείμενο ακριδώς όπως το δρήκε γραμμένο από τον «συγγραφέα» του.

Ύστερα από τις πιο πάνω διευκρινίσεις, περνά τώρα στην παρουσίαση των τεκμηρίων που μας έδωσε η αντιβολή των δύο κειμένων. Όπως είναι ευνόητο, παρουσιάζω τα πιο χαρακτηριστικά από τα στοιχεία που προέκυψαν.

«*Εις ταις ημέραις μας εστάθη βασιλεύς των Οθωμανών ο σουλτάν Μεχμέτης, υιός του σουλτάν Ιμπραχίμη, ο οποίος είχε δύο αδελφούς, ...*» είναι η πρώτη φράση που διαβάζουμε στο χειρόγραφο της «Ιστορίας των συμβάντων». Είναι φανερό πως πρόκειται για το στοιχείο που δίνει το χρονικό στίγμα του δημιουργού του έργου. Ο Δημήτριος Ραμαδάνης είχε γεννηθεί μεταξύ του 1665 και του 1670 και ο Μεχμέτ Δ΄ κατείχε τον σουλτανικό θρόνο από το 1648 ως το 1687· ήταν, κατά συνέπεια, φυσικό όταν αναφερόταν στον Μεχμέτ να γράφει «*εν ταις ημέραις μας...*». Ο Κωνσταντίνος Δαπόντες όμως γεννήθηκε το 1714, είχαν περάσει 27 ολόκληρα χρόνια από την εκθρόνιση του Μεχμέτ· αν παρέμενε λοιπόν η φράση αυτή στο κείμενο, θα προδίκε πως ο σκοπελίτης λόγιος δεν ήταν, δεν μπορούσε να είναι, ο συγγραφέας. Πράγματι, διαπιστώνουμε ότι στο αυτόγραφο χειρόγραφο του Δαπόντε ο χρονικός αυτός προσδιορισμός έχει παραλειφθεί και το έργο αρχίζει ακίνδυνα, χωρίς συγκεκριμένο χρονικό στίγμα που να συσχετίζει τον συγγραφέα με τα περιγραφόμενα γεγονότα. Έτσι διαβάζουμε: «*Ο σουλτάν Μεχμέτης, υιός του σουλτάν Ιμπραχίμη, όστις είχε δύο αδελφούς, ...*».¹² Αυτό θεωρώ πως είναι το πρώτο ενοχοποιητικό στοιχείο, αφού αποκαλύπτει πως η παράλειψη του Δαπόντε δεν ήταν τυχαία, ήταν μια παράλειψη ηθελημένη.

Παρόμοιας αξίας είναι και η επόμενη διαφορά που παρατηρούμε στο σημείο όπου το κείμενο αναφέρεται σε κάποιον άλλο σουλτάνο, στον Μουσταφά Β΄, και στη διαδοχή του από τον Αχμέτ Γ΄ που γνωρίζουμε πως συνέβη το 1703. Ο Ραμαδάνης, όταν διηγείται αυτά τα γεγονότα, αναφερόμενος στον Μουσταφά τον ονομάζει σουλτάνο, καθώς ο ίδιος ζούσε επί της βασιλείας του. Τί βρίσκουμε στο αντίστοιχο σημείο της έκδοσης Σάθα; Βρίσκουμε μια μικρή, αυθόρμητη προφανώς αλλά αποκαλυπτική προσθήκη: ο Δαπόντες ονόμασε στο χειρόγραφό του τον Μουσταφά «πρώην» σουλτάνο, αφού γι' αυτόν ο Μουσταφάς ήταν ένα πρόσωπο που είχε περάσει στην ιστορία: όταν γεννήθηκε ο Δαπόντες στο σουλτανικό θρόνο βρισκόταν εδώ και 11 χρόνια ο διάδοχος του Μουσταφά, ο Αχμέτ Γ΄.¹³

12. Στο χειρόγραφο των Ιωαννίνων η φράση σώζεται στο φ. 239r, η αντίστοιχη της έκδοσης Σάθα στη *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, ό.π., Γ, σ. 3.

13. Στο χειρόγραφο, φ. 284v· στην έκδοση Σάθα, σ. 67.

Ας δούμε τώρα κάποια άλλα σημεία που σχετίζονται με τον γεωγραφικό χώρο στον οποίο βρισκόταν ο συγγραφέας όταν έγραφε το έργο του.

Οι πληροφορίες μας για τον Δημήτριο Ραμαδάνη δεν είναι πολύ πλούσιες, κάπως περισσότερα γνωρίζουμε για την οικογένεια Ραμαδάνη, μια οικογένεια που έδωσε αρκετούς αξιωματούχους στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Για τον Δημήτριο ξέρουμε ότι υπηρέτησε για μεγάλο διάστημα τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο κατέχοντας το αξίωμα του ποστέλνικου και αργότερα του μεγάλου σπαθάρη τόσο στο Ιάσιο, στη διάρκεια της ηγεμονίας του Νικολάου στη Μολδαβία (1711–1716), όσο και στο Βουκουρέστι, κατά τη δεύτερη ηγεμονία του στη Βλαχία (1719–1730).¹⁴ Αρκετές εσωτερικές ενδείξεις πάντως του έργου μάς οδηγούν στο συμπέρασμα πως ο Ραμαδάνης συνέθεσε την «Ιστορία των συμβάντων» την τελευταία περίοδο της ζωής του, βρισκόμενος στο Ιάσιο.¹⁵

Όταν λοιπόν ο συγγραφέας περιγράφει κάτι που συνέβη στο γεωγραφικό χώρο όπου βρισκόταν και ο ίδιος, χρησιμοποιεί όπως είναι φυσικό ανάλογες εκφράσεις. Έτσι περιγράφοντας την εκστρατεία κατά της Καμενίτζας ο Ραμαδάνης αναφέρει ότι ο σουλτάνος πέρασε από την Μπογδανία και θέλησε να επισκεφθεί το Ιάσιο. Διαβάζουμε λοιπόν: «*ηθέλησε να έλθη τεπίλι να ιδή το Γιάσι και ερχόμενος και βλέποντάς το τον άρεσε η τοποθεσία*». Ο Δαπόντες όμως, βρισκόμενος κατά πάσα πιθανότητα στο Βουκουρέστι όταν επιχείρησε την ιδιοποίηση για την οποία τον κατηγορούμε, παράλλαξε τη διατύπωση καθώς αντέγραφε το έργο του Ραμαδάνη και έγραψε: «*ηθέλησε να ν πάγη τεπίλι να ιδή το Γιάσι το οποίον βλέποντάς το τον άρεσε δια την τοποθεσία*»: το ρήμα «έλθη» έγινε «υπάγη» και η μετοχή «ερχόμενος» παραλείφθηκε.¹⁶

Το ίδιο πνεύμα, της απόκρυψης του γεωγραφικού στίγματος, προδίδει και μια άλλη διαφορά που διαπιστώνουμε ανάμεσα στα δύο κείμενα. Ο Ραμαδάνης περιγράφοντας τις συγκρούσεις του ηγεμόνα της Μολδαβίας Βασιλείου Λούπου με τον ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνο Μπασαράμπα σημειώνει ότι ο Βασιλείος, ύστερα από μάχες, δολοπλοκίες και προδοσίες κατέληξε στις φυλακές του Επταφυργίου, ενώ «*την γυναίκα και τον υιόν του τους εκράτησεν εδώ ο Στέφαν δόδας*». Το «εδώ» δήλωνε το Ιάσιο όπου βρισκόταν η οικογένεια του Βασιλείου και γνωρίζουμε πως ο νέος ηγεμόνας της Μολδαβίας Στέφανος, απηνής διώκτης του Βασιλείου, συνέλαβε την οικογένεια του πρώην ηγεμόνα. Ο Δαπόντες, φρονίμως ποιών, παρέλειψε να σημειώσει το τοπικό επίρρημα «εδώ».¹⁷

14. Τις πληροφορίες που μπόρεσα να συγκεντρώσω για τον Δημήτριο Ραμαδάνη τις έχω παραθέσει στη μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», 28 επ.

15. Η χρονολογία του θανάτου του είναι και αυτή αμφίβολη, ωστόσο πρέπει να συνέβη στη δεκαετία 1735–1745· βλ. ό.π., σ. 34.

16. Στο χειρόγραφο, φ. 246ν· στην έκδοση Σάθα, σ. 13.

17. Στο χειρόγραφο, φ. 243γ· στην έκδοση Σάθα, σ. 8.

Ἐνα ἄλλο σημεῖο του ἔργου, ὄχι ἀπολύτως ἀποκαλυπτικό ἀλλὰ που πα-
ρέχει κάποιες ἐνδείξεις εἶναι ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στὸν Ἀλέξανδρο Μαυρο-
κορδάτο καὶ στὸ ἐκπαιδευτικό του ἔργο: τὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη μνημονεύ-
ει δύο ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του, τὸν «*Σεβαστὸν διδάσκαλον*» καὶ τὸν «*Σπαντο-
νάκην διδάσκαλον*». Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ διατύπωση «*Σεβαστὸν διδάσκα-
λον*» φάνηκε στὸν Δαπόντε πολὺ φτωχή, καθὼς στὸ μεταξύ ο Σεβαστὸς Κυμι-
νήτης εἶχε περιδληθεῖ με τὴ φήμη ἀξίου διδασκάλου τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βου-
κουρεστίου, ὅπου ἀργότερα θὰ σπουδάσει καὶ ὁ Δαπόντες. Τὴ φήμη αὐτὴ
ἀσφαλῶς θὰ τὴν καλλιέργησε στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου ὁ δάσκαλος
τοῦ Δαπόντε Γεώργιος Χρυσόγονος, μαθητὴς καὶ ἀνηψιὸς τοῦ Σεβαστοῦ Κυ-
μινήτη.¹⁸ Θέλησε λοιπὸν ὁ Δαπόντες νὰ προσθεῖ κατὶ παραπάνω στὴ λα-
κωνικὴ ἀναφορὰ τῆς «*Ιστορίας*» γιὰ τὸν παλιὸ δάσκαλο τῆς σχολῆς του καὶ
συμπλήρωσε: «*Σεβαστὸν, ὅστις ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ
αὐθεντικῆς ἀκαδημίας, ὅπου καὶ ἀπέθανε*».¹⁹

Ὅσα στοιχεῖα ἀνέφερα ἀναδεικνύουν καθαρά, πιστεύω, πὼς ἡ πρόθεση
τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε δὲν ἦταν νὰ ἀντιγράψει ἓνα ἔργο διορθώνοντας
σιωπηρά, κατὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, κάποια λεκτικά ἢ πραγματολογικά
ἔστω στοιχεῖα στα ὁποῖα ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου εἶχε ἀστοχήσει. Πρόθεσή
του ἦταν νὰ κάνει τὸ ἔργο δικό του· μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἀλλαγὴ
τοῦ χρονικοῦ στίγματος τοῦ ἔργου, ἔτσι ἐξηγούνται οἱ ἀλλαγές στους γεω-
γραφικοὺς προσδιορισμοὺς που ἐπέφερε.

Ὅμως κανένα, σχεδόν, ἐγκλημα δὲν εἶναι τέλει· κάπου γίνεται τὸ μοι-
ραῖο λάθος. Ἐτσι καὶ ἐδῶ: μολονότι στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου ὁ Δαπόντες, ὅπως
ἀναφέραμε, πρόσεξε καὶ ἀπάλειψε τὴν ἀποκαλυπτικὴ φράση «*ἐν ταῖς ἡμέραις
μας...*», δύο φράσεις πιο κάτω τὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη περιεῖχε ἀκόμα ἓνα
ἐπικίνδυνο σημεῖο που δὲν τὸ πρόσεξε. Ἡ φράση ἔλεγε: «*Βεζιραζέμιδες ἐστά-
θησαν πολλοὶ εἰς τὸν καιρὸν του, ὅμως ἡμεῖς ἡξεύρομεν ἀπὸ τὸν Μεχμέτ πα-
σάν γεροκιπροულὴ, ὅστις ἦν τὸ γένος Ἀλβανίτης, καὶ ἔκαμε δεξαρέτι πέντε
χρόνους, καὶ ἀπέθανε δεξίρης*».

Πράγματι ὁ Μεχμέτ Κιπροουλῆς ἐγίνε μέγας δεξίρης τὸ 1657 καὶ παρέ-
μεινε στὸ ἀξίωμα αὐτὸ ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1661, γιὰ πέντε δηλαδὴ χρόνια.²⁰

18. Ὁ Δαπόντες στὸ ἔργο του *Κατάλογος Ἱστορικός*, ἐκδ. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βι-
βλιοθήκη*, ὁ.π. μνημονεύει τὸν Σεβαστὸ Τραπεζούντιο Κυμινήτη (σ. 191-192) καὶ τὸν Γεώργιο
Χρυσόγονο, Τραπεζούντιο, «ἀνεψιὸ Σεβαστοῦ... καὶ διδάσκαλό μου εἰς τὰ φιλοσοφικά» (σ. 192-
193). Γιὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμινήτη, βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη Charitonas Karanasios, *Sebastos
Trapezuntios Kyminetes (1632-1702)*, Wiesbaden 2001. Βλ. καὶ Nestor Camariano, «Constantion
Dapontes et les principautés roumaines», περ. *Revue des Études Sud-est Européennes*, 7 (1970) 482.

19. Στὸ χειρόγραφο, φ. 248r στὴν ἐκδοσὴ Σάθα, σ. 16.

20. Στὸ διογραφικὸ λεξικὸ τοῦ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, Ἰσταμπούλ 21996,
σ. 1061, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μεχμέτ Köprülü διατήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δεξίρη ἐπὶ πέντε
χρόνια καὶ δύο μῆνες, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1556 ὡς τὸ 1661 που πέθανε.

Πώς μπορούσε λοιπόν ο «συγγραφέας» του έργου Κωνσταντίνος Δαπόντες, που γεννήθηκε 54 χρόνια αργότερα, να γράφει «...όμως ημεείς ηξεύρομεν από τον Μεχμέτ πασάν γεροκιπρουλή»;

IV

Τί θα είχε άραγε να αντιτάξει ο Δαπόντες για να υπερασπιστεί τον εαυτό του, αν τον καλούσαμε και εμείς, όπως έκανε ο Άλκης Αγγέλου, σε έναν νεκρικό διάλογο για το ζήτημα αυτό; Νομίζω ότι θα αντέκρουε τις κατηγορίες μας με ένα επιχείρημα: «Αν πραγματικά ήθελα να ιδιοποιηθώ το έργο», θα έλεγε, «θα το καταχώριζα στον κατάλογο των έργων μου που συντάξα το 1781 και τον παρέθεσα στο τέλος της “Γεωγραφικής Ιστορίας”».²¹

Η αλήθεια όμως αυτή θα ήταν μισή. Είναι γεγονός πως ως το 1781 δεν είχε καταχωρίσει στα έργα του την «Ιστορία των συμβάντων»· είχε όμως χρησιμοποιήσει άφθονα αποσπάσματα από αυτήν σε άλλα έργα του, χωρίς ποτέ να αναφέρει την πηγή από την οποία τα αντλούσε, σαν να επρόκειτο για κείμενα δικά του.²² Και έπειτα, προς τί όλες αυτές οι σιωπηρές προσαρμογές που επέφερε στο κείμενο που αντέγραψε, αν δεν απέδλεπε στην ιδιοποίησή του;

Τελικά ποιά είναι η απάντηση; ο Δαπόντες είναι θύμα ενός λάθους που διέπραξε ο Σάθας; ή είναι ο θύτης που έριξε στη λήθη τον πραγματικό δημιουργό της «Ιστορίας των συμβάντων»; Για ποιό «έγκλημα» θα τον κατηγορήσουμε;

Όπως είναι γνωστό στο ποινικό δίκαιο υπάρχουν πολλές αποχρώσεις στην έννοια της τέλεσης ενός εγκλήματος: υπάρχει το έγκλημα που έχει τελεστεί αλλά υπάρχει και η αρχή τελέσεως ενός εγκλήματος. Νομίζω πως λόγοι επιείκειας επιβάλλουν να μην κατηγορήσουμε τον Δαπόντε ότι ολοκλήρωσε την πράξη της πνευματικής ιδιοποίησης αλλά ότι ασφαλώς την άρχισε. Για αρχή τελέσεως λοιπόν ας τον κατηγορήσουμε και ας του επιβάλλουμε περιορισμένη ποινή. Αν και φοβόμαι πως όλα αυτά έχουν θεωρητική και μόνο σημασία, αφού το όποιο έγκλημα έχει πλέον παραγραφεί.

Και δεν μας μένει παρά να ομολογήσουμε στον Δαπόντε, ξαναπαίρνοντας τα λόγια του Άλκη Αγγέλου: «είσαι ο λόγιος που [μας] έχει προδληματίσει περισσότερο από κάθε άλλον...» — και να δάλουμε την υπόθεση στο αρχείο, κρατώντας το σημαντικό: την ταυτότητα του αληθινού δημιουργού του έργου.

21. Η «είδησις», όπως επιγράφεται, σώζεται σε πολλά ακόμα χειρόγραφα που περιέχουν είτε το έργο «Λόγοι πανηγυρικοί εις απλούς στίχους» ή το «Φανάρι γυναικών» του τελευταίου αντίγραφο, που είχε ως αντίδολο έναν αυτόγραφο κώδικα του Δαπόντε, είναι το χφ ΕΒΕ 2955· εκεί η «είδησις» στο φ. 757. Το κείμενο της «ειδήσεως» δημοσίευσε ο Έ. Legrand, *Δακικαί Εφημερίδες*, ό.π., ΙΙΙ, σ. LXXIII-LXXV.

22. Βλ., ενδεικτικά, Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης», ό.π., 31.

